

A Gyöngyösbokréta és az örökségvédelem

Egy két világháború közötti kulturális mozgalom örökségvédelmi elvei és hatása

A kulturális örökség fogalma mind a tudományos és jogi diskurzusokban, mind a különböző nyelvekben is eltérő jelentéssel terjedt el, mégis, az utóbbi négy-öt évtizedben kultúrpolitikai kulcsfogalommá vált. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a kulturális javak megőrzéséről alkotott elképzelések más fogalmi kereteken belül – akár a műemlékvédelem, akár a hagyományörzés keretein belül – már jóval korábban elindítottak valamiféle örökségről való gondolkodást. Az 1930-as és 40-es évek Gyöngyösbokrétája azáltal, hogy színpadra vitte a paraszti réteg néphagyományait és érdemesnek találta ezek bemutatását és megőrzését, lényegében egy olyan folyamatot eredményezett, amelyet a mai kulturális örökségdiskurzus nyelvén „örökségesítésnek” neveznénk. A belőle kialakult mozgalom a népi hagyományápolás és -alkotás fontos példája. Jelen tanulmányban e korai örökségvédelmi és -építési program elveit vizsgálom, összehasonlítva a mostani trendekkel. Mivel e mozgalom nagy hatással volt a későbbi népi örökségvédelemre, azt a kérdést teszem fel, hogy mennyiben fogható fel a mozgalom örökségvédelmi programként. Melyek voltak azok az elvek, amelyeket követett, milyen tényezők befolyásolták a hagyományörzést? Valamint, vajon mennyiben tekinthetjük eredetinek a napjaink örökségvédelmi gyakorlatát érő kritikákat, felmerültek-e hasonló problémák a 20. század eleji kezdeményezést illetően?

A mozgalom esetében a mai fogalmaink szerinti szellemi örökség volt a meghatározó, hiszen a szokások, a népi hiedelemvilág, a dalok és a tánc álltak az előadások középpontjában, s számos szokást és táncot akkor kezdtek el a bemutatók kedvéért felidézni és újratanulni az idősebb korosztálytól. Ennek az volt az oka, hogy korábban – ugyan a népi hagyománykincs megőrzésére és begyűjtésére már voltak kísérletek – a felgyűjtött hagyományanyag bemutatására és megismertetésére jóval kisebb figyelem fordult. Így pedig annak birtokosai felé is kevésbé közvetíthető a szélesebb társadalmi érdeklődés.

Míg a szellemi kulturális örökség fogalma csupán az utóbbi három évtizedben jelent meg (2003: *Egyezmény a szellemi kulturális örökség védelméről*; 1989: *Ajánlások a hagyományos kultúra és a folklór védelmére*),¹ addig a hagyományok ápolása és a népi kultúra védelme ennél már jóval korábban megindult világszerte. Az utóbbi hazai eseteként vizsgálható a Gyöngyösbokréta. Mivel a parasztok által gyakorolt szokások és néptáncok ideális reprezentációs eszköznek tűntek a magyar politikai elit

¹ UNESCO 1989; UNESCO 2003.

számára a kultúrfölény programjának népszerűsítésére és a magyarságtudat erősítésére, a Gyöngyösbokréta állami támogatást élvezett. Ennélfogva a mozgalom nem csupán a népi örökség védelmét szorgalmazta, hanem a nemzetépítési törekvésekhez szorosan kapcsolódó ideológiai töltettel is rendelkezett. A mozgalom napjaink nemzeti örökségének kialakításában is részt vett, amire jelen tanulmányban csak érintőlegesen térek ki.

Elemzésemben a Gyöngyösbokrétáról szóló jórészt korabeli diskurzust, így a mozgalom időszaki kiadványait – *Bokrétások Lapja*, *Hagyomány Szava* –, szaktanulmányokat, helytörténeti írásokat, visszaemlékezéseket vetem össze az UNESCO irányadó dokumentumaival.

A GYÖNGYÖSBOKRÉTA-MOZGALOM

„Gyöngyösbokréta néven azt a rendszeresen visszatérő színházi látványosságot ismerjük, amely parasztcsoportok tánc, ének és játékbemutatóiból állt Budapesten 1931-től 1944-ig, minden év augusztus 20-a táján.”² Így jellemezte a Gyöngyösbokrétát Pálfi Csaba koreográfus-pedagógus, aki 1970-ben elsőként írt hosszabb tanulmányt a mozgalomról. A színházi látványosságokból pár év alatt kiépülő mozgalom azonban a definícióban megjelenőnél sokkal szélesebb körű tevékenységgel, intézményrendszerrel, támogatói hálózattal rendelkezett. A kormány több szempontból is politikai és nemzetépítési potenciálként tekintett a Gyöngyösbokrétára. Egyrészt a parasztok által bemutatott népszokások alkalmasnak tűntek arra, hogy nemzeti hagyományokat teremtsenek belőlük, másrészt a népviseletek elindították a két világháború közötti időszak magyaros divatjának kialakulását, harmadrészt a határon túli magyarokkal való összetartozás erősítésére is megfelelőnek mutatkozott.

Az első rendezvény 1931 augusztusában került megrendezésre, innentől kezdve beszélhetünk Gyöngyösbokréta-bemutatókról, bokrétás falvokról és csoportokról. A paraszti csoportok hagyománybemutatóinak ötletét az újságíró-karikaturista Paulini Béla rendezésében, földművesekkel színpadra vitt, Kodály Zoltán által megzenésített *Háry János* népszínmű 1929-es operaházi előadása adta. Ennek láttán javasolták a néprajzosok Paulininak, hogy a parasztok ne egy népszínművet, hanem az eredeti szokásaikat mutassák be. A kezdeményezést a főváros is támogatta, hiszen a Székesfővárosi Idegenforgalmi Hivatal olyan egyedi produkciókat keresett, amelyekkel a valutaválság idején Budapest és az ország sok külföldit tudott vonzani. Paulini a Néprajzi Múzeumon keresztül olyan falvokról tájékozódott, amelyekben a népviselet, a táncagyomány, a népszokás még élő volt és virágzott, vagy amelyekről azok felélesztését lehetett remélni. 1931 júniusában, alig két hónappal a Szent István napi nemzeti ünnep előtt, elkezdte felkeresni azokat a falvakat, amelyeket a Néprajzi Múzeumban Györffy István és Gönyey Sándor néprajztudósok javasoltak neki. Az

² Pálfi 1970: 116.

első bemutatón Magyarország legtöbb tájegységét képviselte egy-egy csoport, így a megrendezett 12 előadás szereplői voltak például Mezőkövesd, Nagykálló, Kapuvár, Koppányszántó és Öcsény bokkrétái is.³

A Paulini által életre hívott és a néprajzosok által felkarolt kezdeményezés hamar idegenforgalmi látványossággá nőtte ki magát, amelyben mind a főváros, mind az ország vezetése potenciált látott a magyar kultúra bemutatására. Ennek hatására megalakult az Országos Magyar Bokréta Szövetség,⁴ amely összefogta a hagyományait gyűjtő és bemutató falusi csoportokat. Már az első budapesti szereplés után világhossá vált, hogy az augusztus 20-a körüli fellépéseken kívül sokkal több lehetőséget rejt a falusi csoportok szerepeltetése. Így a mozgalom a nemzeti ünnepen tartott bemutatókon kívül számos területen jelen volt: a bokrétás csoportok részt vettek olyan fontos ünnepi kultúrpolitikai eseményeken, mint az 1937-ben Magyarországra érkező olasz királyi pár⁵ vagy a jugoszláv miniszterelnök 1941-es fogadása,⁶ valamint külföldi kulturális találkozók – Londonban, Hamburgban, Cannes-ban, Brüsszelben és Bécsben – is képviselték az országot.⁷ A mozgalom hatására így a parasztok számára is felértékelődtek saját hagyományaik, a külföldiek előtt pedig a Gyöngyösbokréta reprezentálta a magyar népelet gazdagságát. A néprajzosok által javasolt települések mellett egyre több falu alakított csoportot és csatlakozott a mozgalomhoz, hogy bemutathassa hagyományait, aminek következtében végül közel száz csoport alakult, köztük a visszacsatolt területek bokkrétáival.⁸ Ez a mozgalom másfél évtizedes működése alatt kb. 4000 tagot jelentett.⁹

1945-ben Paulini öngyilkos lett,¹⁰ az új rendszerben pedig másképpen ítélték meg a mozgalmat. Egyik 1949-es beszédében maga Rákosi Mátyás is rossz példaként említette a Gyöngyösbokrétát.¹¹ Az Országos Magyar Bokréta Szövetséget 1948-ban

³ Gönyey [1957 után]: 4.

⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi, a Belügy- és a Kereskedelemügyi Minisztérium támogatásával, Paulini Béla kezdeményezésére 1934-ben létrehozták a Magyar Bokréta Szövetséget. A VKM és a BM a Bokréta Szövetséget rendeletekkel támogatta, amelyek értelmében egyedül e szövetség szervezhetett népművészeti bemutatókat. A rádió adásai is hozzájárultak a mozgalom és a szövetség népszerűsítéséhez, a szövetség vezetője, Paulini pedig saját, havonta megjelenő folyóiratban (1934–1940: *Bokrétások Lapja*, 1940–1944: *Hagyomány Szava*) is hírt adott a mozgalomról. Anyagi támogatást a Kereskedelemügyi Minisztérium mellett a Paulini által létrehozott pártoltagsági rendszer nyújtott.

⁵ *Békés Megyei Közlöny* 1937. május 20. 1.

⁶ Ujváry 1984: 46.

⁷ Ezekről a fellépésekről tudósítanak: Pálfi 1970: 140; Paulini 1935c: 5; Paulini 1936a: 5; Paulini 1937a: 1; Paulini 1938b: 4; Paulini 1938c: 3; Paulini 1939a: 1; Paulini 1942: 1–2.

⁸ Pálfi 1970: 138.

⁹ Pálfi 1970: 145.

¹⁰ Paulini és felesége Baj községbe vonultak vissza a háború elől, ahol 1945. január 1-jén saját kezükkel vetettek véget életüknek, miután a feleséget megbecstelenítették a szovjet katonák. *Pápai Ujság* 1945. január 13. 4.

¹¹ „[a] múltban a falu és a város egymással szemben állottak. A falunak a városi kultúrából csak a szemét, a salak jutott, a falu kultúrája legfeljebb a »Gyöngyösbokréta« korcs vonalán juthatott el a városba.” A beszédet idézi Balassa 1952: 444.

feloszlatták, helyette a Táncszövetség vette át a néphagyományok ápolását, amely a bokréta mozgalom „konzerváló” tevékenységével ellentétes elveket vallott, és népi együttesek formájában, a munkás és értelmiségi rétegeket is bevonva folytatták a hagyományőrzést. A népi együttesek létrehozásával a néphagyomány és a magasabb kultúra összedolgozására, „teremtő együttthatására” törekedtek,¹² amelyhez – paradox módon – főként a Gyöngyösbokréta által felkutatott hagyományanyagot alkalmazták. A bokréta mozgalom hatására előkerülő szokásokat, táncokat, tárgyakat tehát a későbbi korszakokban is felhasználták. Emellett a mozgalom emlékezete, öröksége és hatása máig jelentős.

NÉPHAGYOMÁNYŐRZÉS ÉS SZELLEMI ÖRÖKSÉGVÉDELEM: VISSZATÉRŐ DILEMMÁK, HASONLÓ VÁLASZOK

A következőkben megvizsgálom, mennyiben élt hasonló vagy különböző válaszokkal a 20. század első évtizedeiben működő Gyöngyösbokréta és a század utolsó harmadában, az UNESCO égisze alatt kanonizálódó örökségvédelem azokra az újra és újra felmerülő igényekre, amelyek a népi hagyományanyag – mint nemzeti és kulturális érték – megőrzésére és összegyűjtésére irányultak. A két gyakorlatot a következő szempontok alapján veszem szemügyre: a védendő értékek köre, az állami szerepvállalás az örökségvédelemben, a közösségek szerepe az értékmegőrzésben és a megőrzés – közvetítés – továbbadás kérdései.

Az UNESCO 2003-as *Egyezmény a szellemi kulturális örökség védelméről* című dokumentuma a következőképpen határozta meg a szellemi kulturális örökség fogalmát: „olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek”.¹³ Eszerint a bokréta mozgalmat akár a szellemi örökség védelmének egyik korai magyar példaként is értelmezhetnénk, hiszen a szokások és egyéb kifejezési formák (tánc, ének) bemutatása céljából jött létre oly módon, hogy az ezekhez kapcsolódó eszközök és tárgyak (viseletek, hangszerek, a táncokhoz használt botok, üvegek stb.) is megjelentek. A Gyöngyösbokrétából kiinduló mozgalom azonban különleges szerepet töltött be a népi kultúra megőrzésében, mivel elsődleges feladata pont abban határozható meg, hogy felismertette a közösségekkel – a magyar paraszttal – kulturális örökségük és értékeik megbecsülésének fontosságát. A „védelem” címszó alatt az egyezmény kiemeli azokat a kezdeményezéseket, amelyek támogatják az efféle örökség beazonosítását, felkutatását és megőrzését, vagyis idesorolhatók „a szellemi kulturális örökség fennmaradását célzó intézkedések, beleértve az ilyen örökség azonosítását, dokumentálását, kutatását, megőrzését, védelmét, támogatását, megerősítését, terjesztését

¹² *Szabad Szó* 1946. szeptember 15. 4.

¹³ UNESCO 2003: I.2.

– különösen az iskolarendszeren belüli és kívüli oktatás segítségével – csakúgy, mint az ilyen örökség különféle aspektusainak felélesztését”.¹⁴ Ez a definíció egybeváág a bokrértamozgalom által megfogalmazott célokkal is, amelyeket nyolc évtizeddel ezelőtt tűztek ki és valósítottak meg, amikor a ma szellemi örökséget jelentő gyakorlatok ilyen komplex védelmére Magyarországon nem volt precedens – még ha a magyarországi népzene gyűjtés már évtizedekkel azelőtt meg is indult.¹⁵ A zene-tánc-ének egységének fontosságát Lajtha László fedezte fel, s már 1928-ban javaslatot tett arra, hogy a népzene és az ének mellett a táncokat is jegyezzék le a helyszíni gyűjtések alkalmával.¹⁶ A bokrértamozgalom ezek után egy eleinte biztos háttérrel sem rendelkező ötletként indult a néphagyományok megőrzése és bemutatása céljából.

Bár – szemben az UNESCO gyakorlatával – a Gyöngyösbokréta nem nemzetközi szintű kooperáció eredménye volt, amely keretében a részes államok a dokumentumok ratifikációja során kötelezettségeket vállaltak a területükön található örökségek védelmére, az állami szerepvállalást a népi hagyományanyag nemzeti és kulturális értéként való védelmére hasonló módon határozták meg.¹⁷ Az UNESCO-egyezmény szerint a részes állam feladata, hogy „olyan általános politikát alakítson ki, amely felértékeli a szellemi kulturális örökség társadalmi szerepét és ezen örökség védelmét bevonja a tervezési programokba”.¹⁸ A bokrértamozgalom esetében feltűnően hasonló folyamatok mentek végbe, hiszen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) és a Belügyminisztérium (BM) által kiadott rendeletek által a népművészetet kizárólag a Bokréta Szövetség „elvi és munkaterve”¹⁹ szerint kívánták megőrizni és bemutatni, valamint a helyi bokrértavezetőket anyagi és eszmei módon ösztönözték a hagyományok felkutatására és bemutatására. Így például már 1934-től, a bokrértamozgalom korai szakaszában megjelent az állam pénzügyi és jogi szerepvállalása a mozgalom támogatására. Értelmezésem szerint – a rendeletek és a Kereskedelmi Minisztérium anyagi támogatása által – a kormány mintegy eleget tett annak a „kötelezettségének”, hogy „megtegye a szükséges jogi, technikai, adminisztratív és pénzügyi intézkedéseket”.²⁰

A következő lépés, hogy a Gyöngyösbokréta „kijelöljön vagy létrehozzon egy vagy több, a saját területén található szellemi kulturális örökség védelméért felelős szakértői testületet”,²¹ a VKM által felkért Néprajzi Társaság intézményében valósult meg, amely néhány éven keresztül helyszíni hitelesítő munkát végzett. Ez szintén egybeváág napjaink örökségvédelmének azon igényével, hogy „támogassa a tudományos,

¹⁴ UNESCO 2003: I.2.3.

¹⁵ Vikár Béla 1895–1896-tól járt népzene gyűjtő körutakra. Őt Kodály Zoltán és Bartók Béla követte, akik nemcsak összegyűjtötték, hanem ki is adták, feldolgozták és kategorizálták a népdalokat. Ekkorra már sok népmesét, népballadát is összegyűjtöttek. Dömötör 1990: 7–11.

¹⁶ Jávorszky 2013: 18–24.

¹⁷ How to ratify the 2003 Convention? UNESCO. (<https://ich.unesco.org/en/how-to-ratify-00023> – utolsó letöltés: 2020. május 22.)

¹⁸ UNESCO 2003: II.13.a.

¹⁹ Molnár 1935: 3.

²⁰ UNESCO 2003: II.13.d.

²¹ UNESCO 2003: II.13.b.

technikai és művészeti vizsgálatok elvégzését, valamint a kutatási módszerek kifejlesztését a szellemi kulturális örökség – különösen a veszélyeztetett szellemi kulturális örökség – hatékony védelme érdekében”.²² Látható tehát, hogy a kormány éppúgy támogatta a bokréta mozgalmat, mint ahogyan ma feladata az egy részes államnak az UNESCO keretein belül. Azt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a VKM, valamint a BM akkor a népi örökség ápolásának támogatása mellett kimondottan kultúrpolitikai érdekeit szem előtt tartva karolta fel a szerveződést, mivel propagandaeszközként is tekintettek a vidéki népviseletes csoportokra és bemutatóikra.

Ma ahhoz, hogy egy szellemi örökségi elem felkerüljön az UNESCO listájára – akár a nemzeti, akár a nemzetközi jegyzékre –, először magának a közösségnek kell beazonosítania és hagyományként értékelnie az adott gyakorlatot vagy tartalmat, amelyet őriz, majd bemutatnia annak fontosságát és szerepét a közösség életében.²³ Így, habár az örökségesítés intézményrendszere adott, a tartalom eldöntését – azaz, hogy mit tartanak értékesnek, megőrzendőnek és mit nem – az adott közösségekre bízák. Az „örökségesítési folyamat” a Gyöngyösbokréta esetében más útvonalat írt le. Itt ugyanis a néprajzkutatókban, a népművészetet kedvelőkben és a fővárosi idegenforgalmi szakemberekben megfogalmazódott nemzeti értékvédelmi igény konkrétan a parasztok eltűnőben lévő hagyományainak megőrzésére és bemutatására irányult. Tehát a mozgalom kezdeményezői ismertették fel a parasztokkal mindennapi társadalmi-kulturális gyakorlataik értékét. Az első alkalmakkor a néprajzosok által javasolt települések jöhettek csak szóba a gyöngyösbokrétás fellépéseken, viszont amint – a szervezői szándékoknak megfelelően – a parasztok (és a csoportok vezetői) felismerték a néphagyományokban rejlő lehetőségeket, már maguktól jelentkeztek a Bokréta Szövetségnél.²⁴

Kovács Henrik néptáncpedagógus elemzése szerint a közösség szerepe több szinten elemezhető egyszerre a bokréta mozgalom esetében: a falu egysége, a bokrétás csoportok közössége és a nemzet (város és vidék egysége) mint közösség.²⁵ A mai kifejezéssel „örökségközösségnek” is nevezhető szűkebb közösségen az egyes bokrétás csoportokat érthetjük, amelyek megőrizték és bemutatták településük hagyományait. Ezen a szinten fontos volt a generációk tudásátadása, hiszen a hagyomány fennmaradását az tette lehetővé, hogy az idősek megtanították a fiataloknak a szokásokat, táncokat. Sok esetben a bokréta hatásának volt köszönhető, hogy a fiatalok megtanulták a helyi hagyományokat az idősektől, így több feledésbe merülő szokás is fennmaradt. A mozgalom ráadásul elsőként kapcsolta össze a különböző falvak csoportjait is, így lehetőséget adva kapcsolatok építésére, a vezetők közötti hagyományörzési módszerek átadására, tapasztalatcserére. Ehhez azonban olyan kohéziós erőre volt szükség, amely több szinten képes volt a közösségeket mozgásba hozni. Paulini Béla szerepe abban

²² UNESCO 2003: II.13.c.

²³ A jegyzékre vétel folyamata. Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság. (http://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=f21_jegyzekre_vetel – utolsó letöltés: 2020. május 22.)

²⁴ Szendrey 1941: 1.

²⁵ Kovács 2011: 46. Vö. Sente 2017.

is lényeges volt, hogy – mivel személyesen ismerte nemcsak a bokréták vezetőit, de a tagok jelentős részét is²⁶ – összetartotta azt a nagy bokrétás közösséget, amely több ezer tagot számlált másfél évtizedes tevékenysége alatt. A közösségépítésnél azonban nem csak a Bokréta Szövetség tagjait kell említenünk, hiszen – ami talán még annál is fontosabb – a mozgalom mikro- és makroszinten, a falu és a (fő)város között is kapcsolódást, valamiféle csoport-összetartozást teremtett, ami hatással lehetett a társadalom szélesebb rétegeire is.²⁷

Az UNESCO által 1989-ben kiadott *Ajánlások a hagyományos kultúra és a folklór védelmére* című dokumentum külön pontokban foglalkozik a népi hagyományok konzerválásával, megőrzésével és közvetítésével:

„a konzerválás a népi hagyományok dokumentációjával foglalkozik, és célja a már használaton kívüli, vagy változó hagyományok esetében, hogy a kutatók és a hagyományok hordozói ezen keresztül megérthessék a hagyományok változásának folyamatát. Mivel az élő folklór változó jellegének köszönhetően, nem mindig védelmezhető közvetlenül, a kézzelfogható formában rögzült folklórt kellene hatékonyan megővni.”²⁸

Mivel a Gyöngyösbokréta-előadásokon részben még élő, részben már csak az idősebbek emlékezetében lévő tánc- és szokásanyag került bemutatásra, már az első bemutatók kapcsán felmerült a hagyomány megmerevítésének problémája. A gyöngyösbokrétás szereplések során kb. 75-80 fajta tánc több mint 200 változatát, 35-40 játékot és szokást adtak elő.²⁹ Számos esetben a helyi tanítók le is jegyezték ezeket a játékokat és szokásokat szöveggel, az énekeket kottával, emellett pedig fényképek és néhány filmfelvétel is készült, amelyek szintén a dokumentáció részét képezték és voltaképpen a megmerevítést szolgálták. Ezek végeredményben a néprajztudomány forrásaivá váltak: rajtuk keresztül tanulmányozhatták a kutatók a hagyományok változásának okait és módjait.

Az *Ajánlások* szerint a megőrzés mind a népi hagyományokra, mind pedig azok átadóinak védelmére vonatkozik. A javaslat alapján a népi hagyományok gazdasági támogatásának és státuszának biztosítására olyan intézkedéseket kell hozni, amelyek keretében a hivatalos és az iskolán kívüli oktatás tanrendjébe is bevezetik a folklór oktatását. Györfly István, a Gyöngyösbokréta indulásában tevékenyen résztvevő etnográfus már 1939-ben felvetette azt az ötletet, hogy az egyes bemutatókon túl, iskolai keretek között valósuljon meg a néphagyományok oktatása, amelyeket a nemzeti művelődés alapelemévé kellene tenni:

²⁶ Ujváry 1984: 21.

²⁷ Szente 2017: 153.

²⁸ UNESCO 1989: C.

²⁹ Pálfi 1970: 146.

„Zenés, színes filmre fel kell venniök az összes táncot, amit az öregek még tudnak. Ezeket kell bevinni múzeumokba, hogy feldolgozás alá kerüljenek. Ha a tánc- és zenefolklorista szakemberek megállapították, hogy melyek az ősi, jellegzetes magyar táncok, akkor az iskolák útján hangosfilmen minden vidéknek visszaadjuk a maga táncait és emellett megtaníthatjuk másodsorban az ország más vidékének legszebb táncait is. Ha azonban csak falun, a népnek tanítunk táncagyományokat, nem sokat érünk vele. Így csak a középosztályt szórakoztató »Bokréta« lesz belőle.”³⁰

Bár az érdeklődés középpontjába kerülő népi hagyományanyag szélesebb körű oktatásáról nem tudunk, maga a bokrétásság tananyag lett: a *Bokrétások Lapja* 1936-ban számolt be arról, hogy *Hűséges Szívek – Szülőföld ismertetése a 3. és 4. osztály számára* címmel tankönyv készült Zemplén megyében, amelyben a szülőföldismertetés keretében tanítják, hogy mit jelent valamely helység bokrétájának lenni.³¹ Iskolán kívüli oktatásként pedig maga a bokrétamozgalom értelmezhető, amelynek intézményesülése után még inkább komoly tanító és ellenőrző munkát folytatott. Az 1989-es *Ajánlások* a megőrzésnél kiemeli azt is, hogy hangsúlyt kell kapnia a tágabb értelemben vett folklórnak, „amely nemcsak a falusi és más, vidéki kultúrákat veszi számításba, hanem azokat is, amelyeket városi körzetekben különböző társadalmi csoportok, foglalkozási ágak, intézmények stb. teremtettek meg...” – ehhez pedig a Gyöngyösbokréta ötletére alapozott, az értelmiség táncait és szokásait bemutató Magyar Százszorszép kezdeményezés hasonlítható.³²

A HITELESSÉG KÉRDÉSE: A GYÖNGYÖSBOKRÉTA ÉS A FALU VALÓSÁGA

A Gyöngyösbokréta és a napjainkban az UNESCO égisze alatt végbemenő örökségkezelés kapcsán felmerülő gyakorlatokat és problémákat egy további szempont, a hitelesség kérdése kapcsán részletesebben is érdemes tárgyalni.

Az 1994-ben kiadott *Narai dokumentum a hitelességről* a következőképpen határozta meg a hitelesség bizonyításának módszerét:

„Bármely és bármely korból származó kulturális örökség konzerválása csak az örökséget meghatározó értékekkel igazolható. Ezeknek az értékeknek a lehető legegzaktabb észlelése többek között attól függ, hogy a róluk szóló információk mennyire hitelt érdemlőek. Ezen adatok forrásának ismerete és megértése, összefüggésben a kulturális örökség eredeti és későbbi jellegzetességeivel, mindennek értelmezése jelenti elengedhetetlen alapját annak, hogy valamit hitelesnek ismerhessünk el.”³³

³⁰ Györfly 1939: 32.

³¹ Paulini 1936b: 1.

³² Paulini 1939b: 4.

³³ ICOMOS 1994: 9.

E dokumentum, bár alapvetően a tárgyi kulturális örökségre koncentrált, említést tesz a hagyományokról is, amelyek folyamatos átalakulása miatt még több nehézségre ütközik az eredetiség bizonyítása. A következőkben azt vizsgálom, hogy vajon a Gyöngyösbokrétával szemben a korszakban kritikát megfogalmazók, valamint a bemutatott hagyományok hitelességét alátámasztani vagy cáfolni hivatott néprajzkutatók milyen elvek mentén gondolkodtak a gyakorlatok „eredetiségéről”, „ősiségéről”, „hitelességéről”. Vajon figyelembe vették-e azt a dilemmát, hogy ha az ősi, eredeti bemutatásra kerül, veszít eredetiségéből, viszont, ha nem kerül bemutatásra, feledésbe merül? „Mennyire jellemző, hogy Budapest a világ előtt a Gyöngyös Bokréta lobogójával kezd egyéniséggé, valami abszolút eredeti jelenséggé és egy könnyen megjegyezhető és semmi mással össze nem téveszthető emlékké válni. Pearly Bouquet.”³⁴ – írta 1935-ben Móricz Zsigmond, aki *Pearly Bouquet*-ként emlegette a mozgalmat, ezzel is kiemelve, hogy ez inkább egy külföldieknek szóló kulturális magamutogatás, amely nem foglalkozik a magyar parasztok, a magyar falu problémáival. Hasonlóan vélekedett hét évvel később Eckhardt Sándor is, aki „színes magyar felhám-népesség”-ként utal a korszak idegenforgalmi propagandájára, amelyet a Gyöngyösbokréta is erősített.³⁵

Ez ellen a hamis kép ellen szólaltak fel a népi írók is, de több olyan kezdeményezés is, amely a falut kevésbé romantikus valójában próbálta megismerni és megismertetni. Ekkor élték fénykorukat a falukutató mozgalmak is, amelyek szintén bírálták a Gyöngyösbokrétát.

Tápén Szeged egyetemistái a harmincas évek első felében feladatuknak tekintették a falu „szociális állapotrajzának elkészítését”. Ugyanezt a gazdag hagyományokkal rendelkező Tápét felfedezi magának a Gyöngyösbokréta is, „de megelégszik a csillogó-alatató külsőségekkel, a teljes tápai valóság előtt azonban behunyja a szemét”.³⁶ Az ország szociális helyzetének felmérésén fáradozó fiatalok tehát „a cifra nyomorúságunkkal való dicsekvést, a szociális valóság elkendőzését” látták a mozgalomban.³⁷ Boldogon hasonló terepmunkák folytak, a jászberényi Tanítóképző Intézet tanára például itt mutatta be diákjainak, hogy milyen az igazi magyar falu. Ő nem csupán a népművészetre hívta fel a figyelmet, hanem arra a nyomorra is, amelyben a falusiak éltek.³⁸

Amellett, hogy csak a szépet, az ünnepit mutatta meg a faluból a bokrétás csoport a pesti bemutatkozások alkalmával, a hitelesség szempontjából az is problémássá vált, hogy a bemutatott szokások és táncok nagy része már nem a falvak élő hagyománya volt, hanem valójában az idegenforgalom generálta divat miatt újra előszedett viseletekben előadott, a fellépés kedvéért összerakott produkció.

³⁴ Móricz 1935.

³⁵ Eckhardt 1941: 202–203.

³⁶ Bálint 1975: 234.

³⁷ Lele 1983: 35–41.

³⁸ Ujváry 1980: 42.

„A parasztdivat lendülete újítás volt Kalocsán is. Az újítás előtt ugyan viselték még a régi darabokat, de nem csinálták már. [...] A polgári élet vágyától éppen csak megérintett kalocsai parasztság szívesen feledte volna összes paraszti ékességeit, ha velük paraszti sorsát is feledhette volna. S mikor az úri proféták dicsérvén ősi művészetüket, hévvel biztatják őket, hogy »ne hagyjátok ősi viseleteteket, hisz különbek műveitek minden bolti és gyári árunál, akarjatok szépen élni és viseljétek továbbra is tündöklő ékességeket!«, a jó parasztok értetlenül és gyanakodva bámultak: ők változni akarnak, haladni és kilépni életük megunt keretéből s az urak ím visszatanácsolják őket?»³⁹

Így írt Erdei Ferenc *Futóhomok* című művében, Kalocsa esetében kiemelve azt, hogy a parasztság már nem tartotta fontosnak szokásait és viseletét, hanem polgárosodni akart, azaz kilépni nyomorúságos életéből és minél jobban hasonlítani a felsőbb rétegekre. A Galga-menti településeken hasonlót figyelt meg Ujváry Ferenc, aki szintén megemlítette, hogy a múltban „alig törődtek a népművészet szépségeinek büszke, és öntudatos hagyományokká való erősítésével”, de amikor a mozgalom összeszedte és megmutatta a világnak ezt a „magyar csodát”, akkor rögtön megjelent az üzleti érdek is.⁴⁰ Az idegenforgalom hatása tehát bizonyos szinten üzletelté változtatta a népművészeti bemutatókat, ezért is vált kérdésessé a mozgalom üzenete sok kortárs szemében. Erdei a parasztságot mint régi állapotában megmaradt társadalmat a kettős társadalomrendszer alatt (történelmi-nemzeti és polgári) helyezi el koncepciójában, amely „alulmaradván, továbbra is régi kötöttségében és paraszti társadalomszervezetében” maradt meg. Elmaradt és fejletlen paraszti gazdálkodása mellett a sok esetben értelmét veszített népi kultúrája jellemezte ezt a réteget.⁴¹ A nemrég előkerült írásában ezen állításait árnyalva Erdei abban keresi az okokat, hogy a két háború közti korszakban a polgárosodás eltérő szintjén és különböző típusaiban élt a paraszti társadalom, e változatosságra pedig a polgárosodás mértéke hatott legfőképp. Ez a változatosság – amelyen belül a legerősebb rétegződést a parasztság és a már nem-parasztság jellemzi – magával hozta a társadalomalakulás válságát, amelyből különböző módokon próbáltak kilábalni a polgárosodás útjára lépett parasztok.⁴²

A polgárosodás azonban nem volt egyszerű a fentebb említett körülmények között, így a parasztok minden lehetőséget megragadtak a fejlődésre, hiszen helyzetükből adódóan céljaik eléréséhez kevés út volt járható. „Az egész Gyöngyösbokréta s a belőle kinövő »magyar, ápollod nemes hagyományaidat«-mozgalom ezért nem lehet soha a népi világot komolyan átformáló erővé. A nép nem népieskedni akar, hanem városiasodni, vagy nevezük szebb régi szóval, polgárosodni.”⁴³ – írta Erdei véleményéhez hasonlóan 1941-ben Eckhardt is, ám a Gyöngyösbokréta mégis jó lehetőségnek tűnt,

³⁹ Erdei 1937: 146.

⁴⁰ Ujváry 1984: 32.

⁴¹ Erdei 1987: 36.

⁴² Erdei 2010: 12–13.

⁴³ Eckhardt 1941: 202–203.

hiszen a szereplés idejére kivonta a parasztságot a kemény munka alól: a bokrétások, akik azelőtt még vonaton sem ültek, a fővárosba és külföldre utazva világot láthattak, és a napidíjak által, ha nem is sokat, de anyagi helyzetük is javult. A kilátástalanságból tehát egyfajta menekülést jelentett a bokrétásság: amikor nem volt kilátás munkaalkalomra, az e téren dolgozók „nem ringatták magukat »gyöngyösbokrétás« hangulatban, nem akarták elhithetni sem itthon, sem külföldön, hogy csupa csillogás a magyar paraszt élete. Csak megmenteni szerették volna a pusztuló népművészetet és a népi hagyományokat ezen keresztül is kenyeret adva az éhező népnek.”⁴⁴

Fontos azonban kiemelni, hogy a vezetők segítő szándéka és a szép célok ellenére a Gyöngyösbokréta bemutatóin fellépő bokrétás tagok alig voltak befolyással a mozgalom történetére és annak társadalmi szerepére. Kovalcsik József későbbi értékelése szerint a mozgalommal a kormány az igazságot elfedve a parasztok idilli helyzetét mutatta be: „íme, lássátok, ilyenek a nemzet törzsökét alkotó gondtalan-boldog parasztok, akik ősi, de ma is élő hagyományait mutatják be. A maga zárt módján szinte azt propagálta, hogy a Horthy-Magyarországon végül is »minden rendben van«.”⁴⁵ S habár a bokrétások nélkül nem alakult volna ki a mozgalom, a társadalmi-kulturális életben betöltött szerepüket látva a fellépő parasztok mellékszereplők, kívülállók voltak. A Gyöngyösbokrétából kinövő mozgalom nem oldhatta és nem is oldotta meg a falusi társadalom szociális problémáit, ám a napidíjazás és a csak ezen a módon lehetővé váló utazások által mégis javított a résztvevők helyzetén.⁴⁶

A BOKRÉTÁS HAGYOMÁNYOK SZÍNPADI HITELESSÉGE

A néphagyományok színpadi bemutatása szintén sokak nemtetszését váltotta ki. Az erdélyi Gyöngyösbokréta megalakítása alkalmával Nagy Ödön így írt a *Pásztortűz*ben: „A néphagyomány-bemutató helye nem a város s egyáltalán nem a színpad, hanem a falu természetes környezete. Ott kell rendezni, ahol rendszeren is él: az ismert tájon, otthoni házak és az egy közösségbe tartozó emberek között.”⁴⁷

Györffy azt emelte ki, hogy: „A Gyöngyös Bokréta nagy bűne, hogy a színpadon ütemes tornagyakorlattá nyomorítja a magyar táncot és abból minden egyéniséget kiöl.”⁴⁸ A véleménye szerint ezen úgy lehetett volna segíteni, ha a táncgyűjtések alkalmával színes hangosfilmeket készítenek, amelyek a néptáncokat eredeti mivoltukban őrzik meg, így hitelesebben vissza lehetne tanulni őket.

1940-ben *Hagyománypusztítás* címen jelent meg egy cikk a *Kelet Népe* folyóiratban, amely azt írta a népi játékok eredetiségéről, hogy ha úgy is játszottak és énekeltek volna a parasztok, mint otthon, akkor sem kaphatott volna eredetit a nézőközönség,

⁴⁴ Ujváry 1980: 42.

⁴⁵ Kovalcsik 1987: 354.

⁴⁶ Pálfi 1970: 144.

⁴⁷ Nagy 1939: 237–240.

⁴⁸ Györffy 1939: 33.

mert a népi játékoknál nem különültek el egymástól a szereplők és a nézők. „S mihelyt produkció, azonnal elveszti hajlékonyságát, ösztönösségét, változékonyságát, egyszerűen mindazt, amit a népi játék legjellemzőbb ismérveinek tekinthetünk. Közönségnek való tudatos eljátszás nemcsak a játékoknál, hanem mindenféle-fajta gyöngyösbokrétás mutatványnál gyökerében öli meg a hamisítatlan eredetiséget.”⁴⁹

Ez összefüggésbe hozható a színpadi hitelesség (*staged authenticity*) fogalmával, amelyet Dean MacCannell kifejezetten a turisták számára kifejlesztett, egyszerűen hamis, nem hiteles térre vagy élményre használ.⁵⁰ Kithiia Justus és Reilly Shanelle 2016-ban közzétett tanulmányukban az őslakos társadalmak kapcsán vizsgálták a hitelességet, erről szóló gondolataik jól alkalmazhatóak a Gyöngyösbokrétában szereplő parasztok helyzetére is. Az idegenforgalmi ágazatot gyakran vádolják az emberek és kultúrák tárgyiasításáért, amely esetében a piacképesség a legfőbb szempont. „Mivel a kultúra bármely olyan bemutatása, amely kívül esik saját hagyományos kontextusán, elárulhatja a kulturális örökséget, az őslakos turizmus ellenzői a gyakorlatokat a kulturális hagyományok és gyakorlatok jogellenes eladásáért is vádolják.”⁵¹ A hagyományok autentikus környezetben való bemutatására – mivel „a sok színpadi szereplés befolyásolta a táncokat és egyes csoportok tánca revüszzerűleg hatott” – Györffy szerint az lehetett volna a megoldás, hogy a szabadtéri múzeumba teszik át a népi bemutatókat.⁵² Itt nem színpadszerű, hanem falusi környezetben mutathatták volna be szokásaikat a bokrétások.

A Gyöngyösbokréta esetében a színpadra kerülés, vagyis az eredeti környezetből való kiszakadás a szokások megváltoztatását eredményezte (ünnepi ruhákban való fellépés, ütemes, látványos mozgás). Továbbá a „kulturális örökség elárulása” is tapasztalható volt, ugyanis a lakodalom, a pünkösdőrlő, a betlehemezés szokásait a színpad kedvéért is előadták, az ünnep jelenléte nélkül is, az eredeti helyszíneken kívül. A harmincas években a Gyöngyösbokréta kapcsán tehát már felvetődött a *staged authenticity* problémája, annak ellenére is, hogy ebben a formában nem létezett még a fogalom. A színpadra kerülés mellett azonban a színpadra került hagyományok hitelessége is vitatottá vált.

A BEMUTATÁSRA SZÁNT SZOKÁSANYAGOK HITELESSÉGE

„Ne ringassuk magunkat abba a hitbe, hogy az a tánc, amit a Gyöngyös Bokréta a szentistváni ünnepségek alkalmával bemutat, még él. Kevés helyen járja már a nép ezeket a táncokat. Jobbára az öregektől tanulta meg az a néhány fiatal, aki a Gyöngyös Bokrétában bemutatja. Sok esetben pedig a tanító az öreg, táncolásra

⁴⁹ Bartók 1940: 1.

⁵⁰ MacCannell 1973: 589–603.

⁵¹ Kithiia–Reilly 2016: 1.

⁵² Gönyey [1957 után]: 8.

már alkalmatlan emberek táncmozdulat-törmelékeiből állította össze s hogy színpadyszerűbb, a másokétól különbözőbb legyen, kiegészítette, »kijavította« a maga fantáziája szerint.⁵³ – írta Györfly István 1939-ben.

A bokrétás csoportok vezetői a helyi értelmiségből (kántor, plébános, tanító, jegyző) kerültek ki, akik általában néprajzi előképzettség nélkül végezték a csoportok betanítását. Az idézetből láthatóan közülük néhányan saját ízlésükre formálták a hagyományokat. A szadai csoport vezetője például megtanította csoportjának a *Ma vagyon, ma vagyon piros pünkösöd napja* kezdetű népdalt, és a *Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs* kezdetű dalra koreografált „bokázót”. Szadán egyiket sem ismerték. Valószínűleg nem tudta, hogy az utóbbi egy népszínműből való népies műdal, „és a bokázónak sincsen sem a néptánchoz, sem Szadához semmi köze”.⁵⁴

„A mi gyöngyösbokrétánkra azt kell mondanunk szép is, csak nem valódi. »Műgyöngyös bokréta« nevet adhatnánk neki. A táncok innen is onnan is. A ruhák csupa »bolti holmi«. Népművészetet kérünk, ha még van. Ezek a lányok soha nem húzzák fel azt a ruhát és talán a nagy anyjuk se járt ilyen ruhába. Hogy úgy mondjuk kreáltatott a gyöngyös bokréta céljaira. Amit bemutattak az már régen nincs meg és talán nem is ilyen volt.”⁵⁵ – adta hírül a Mohácsi Hírlap 1937-ben a helyi bokréta bemutatójáról.

1938-as értékelésében Gönyey Sándor azt írta, hogy még mindig méltán kapta a Gyöngyösbokréta a lenéző megjegyzéseket, amelyek a „hagyománytalan, mondva-csinált betanulásoknak” szóltak. Ennek oka az volt, hogy több csoport vezetőjével még ennyi idő után sem tudták megértetni a hagyományok eredetiségének fontosságát, pedig a bírálók jól látták, hogy a növekvő siker miatt a hitelességre is jobban kellene törekedni.⁵⁶

De nemcsak a bokréták vezetői, hanem a budapesti előadások szervezői is vétettek a hitelesség ellen. Az első év Gyöngyösbokrétájának legnagyobb sikerét a minden előadáson fellépő mezőkövesdiek és szentistvániak adták aratóünnepük és többszólamú énekszámuk bemutatásával. A nézők átéléssel nézték mindkét előadást, annak ellenére, hogy egyik sem volt hiteles produkció.⁵⁷ Paulini tanácsadói is tiltakoztak, amikor a műsorba beállította a 24 tagú szentistváni gyermekkart háromszólamú népdalfeldolgozásokkal – amelyek a magyar népzeneben nem léteztek.⁵⁸ Kovács Ákos 2002-ben azt a kérdést tette fel,

⁵³ Györfly 1939: 35.

⁵⁴ Kecskés 2012: 6.

⁵⁵ *Mohácsi Hírlap* 1937. június 6. 4.

⁵⁶ Gönyey 1938b: 427.

⁵⁷ Kovács 2002: 25–27.

⁵⁸ Volly 1982: 163.

„[...] hogy Paulini vajon honnan »tárta fel« és »vonultatta színpadra« a mezőkövesdi aratószokást. Mezőkövesden ugyanis a szakirodalom szerint [...] nem tartottak aratóünnepet. [...] Paulini tehát egy sohasem volt »mezőkövesdi aratóünnep« díszletei között tartott »nyilvános szemlét a magyar néplélek« fölött.”⁵⁹

Ezzel főként az volt a probléma, hogy e szokásokat az utókor már eredetiként könyvelhette el, tehát a néphagyományok eredetisége ezáltal is csorbult.

A hagyományok mellett néhány ma már köztudatban lévő táncnév is Paulinától származott, például a fergeteges, a kun legényes vagy a pajtástánc. Több visszaemlékezés említi a szatmárökörítőiak fergeteges táncának keresztelőjét különböző adatokkal,⁶⁰ amely valójában szatmári csárdás volt, de az egyik próbán Paulini fergetegesnek nevezte és a név megmaradt a köztudatban mint a tánc eredeti, nép által adott neve. Az ököritőfülpösi táncosok pedig ma is büszkén viselik a Fergeteges Táncegyüttes nevet.⁶¹

A táncokat kísérő zene hitelessége szintén problémás volt. Kiss József tanulmánya szerint a Gyöngyösbokrétások a *Már minálunk babám* című nótára vonultak fel és egyéb „nótás ízű dalok” is szerepeltek a programban.⁶²

„Ki látott cigányt kótából muzsikálni? Bizonyára senki. Én is csak egyszer. A Gyöngyösbokréta előadásain. Mert ott valóban a nép dalait kellett kísérni. Azokat pedig a cigány nem ismerte. Hát kénytelen volt megismerni, s úgy-ahogy elkísérni. Innen van, hogy a Gyöngyösbokrétában a zene a leggyengébb.”⁶³ – írta Kodály Zoltán 1940 körül.

Hasonlóan reagált Szekfű Gyula is: „Pedig a Gyöngyösbokréta a hagyománynak csak csekély, felületi töredékét mozdította meg idáig. Annál kevésbé ismeri a cigány a mélyebb réteget. Hát akkor mit játszik tulajdonképpen?”⁶⁴ A cigányok kótából játszott zenéje tehát köztudottan élvezhetetlen volt és messze állt a népzeneétől, de emellett a bokrétások által használt – vagy inkább nem használt – hangszerek is kritikát kaptak, hiszen ezek hiánya a hagyományok előadásának hitelességét is befolyásolta, mivel sok esetben a zene volt a legfőbb elem:

„S milyen illedelmesen megszépültek a galamboki regösök, akik egyik legszebb regösének-változatunkat hozzák a 180 közül, de nemcsak arcukat szégyellik

⁵⁹ Kovács 2002: 25–27.

⁶⁰ *Kelet-Magyarország* 1993. július 21. 12.

⁶¹ Fergeteges Táncegyüttes. Ököritőfülpös. (<https://okoritofulpos.hu/kozelet/fergeteges-tancegyuttes.html> – utolsó letöltés: 2020. május 22.)

⁶² Kiss 2003: 21.

⁶³ Vargyas 1989: 319.

⁶⁴ Szekfű 1939: 411.

bekormozni, hanem – bizonyára azért, hogy a dolog ildomasabb legyen – otthon hagyják a böggőt, a csengőt, a furuglát.”⁶⁵

Viski Károly azt jegyezte meg, hogy az egész Gyöngyösbokrétában csak egy nyekergő harmonika szólal meg,⁶⁶ Gönyey Sándor pedig a hasznosi csoport esetében kérte, hogy citerajátékra adják elő a szokásokat.⁶⁷ Ezek mellett a táncszavakat, csettintéseket is hiányolták a néprajzkutatók.⁶⁸

A tánchoz használt viselet kérdése szintén felveti a hitelesség problémáját. Ahogyan azt egy 2014-es tanulmány írja, feltűnő volt az is, hogy „az alkalomtól és kortól függetlenül mindig a legdíszesebb »vasárnapi« viselet került a színpadra, ami a Gyöngyösbokréta által elterjesztett »ünnepi« folklórfelfogás hibás képét erősítette”.⁶⁹ A viseletek hitelessége már a bokrétázás korában is problémaként fogalmazódott meg: néhány helyi tanító a tetszetősebb, színesebb viselet érdekében megmászította az eredeti viseletet vagy viselet hiányában újat kreált; sok esetben a mozgalom hatására kezdték el újra hordani vagy felújítani viseleteiket.

Látható tehát, hogy a Gyöngyösbokréta színpadára került hagyományok sok szempontból ellenőrzésre szorultak. Mivel ez a kortársak közül is sokakban ellenérzést és kritikát váltott ki, 1936-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Néprajzi Társaságot kérte fel a hagyományok hitelesítésére.

NÉPRAJZI HITELESÍTÉSEK

„Az ország idegenforgalma szempontjából szükséges, hogy becsületes és hű képet nyújtsunk népünk életéből. A külföldiek ugyanis nagyobb néprajzi iskolázottsággal bírnak, mint a mi városi közönségünk s a hagyományápolás terén is messze előttünk járnak. Maga az Idegenforgalmi Tanács is belátta ezt s Tormay Géza államtitkár úr, a Tanács elnöke a Gyöngyös Bokréta előadászámainak ellenőrzésére 3000 pengő költséget szavazott meg s ennek egyrészét, azaz 750 P-t Paulini Béla már ki is utalt a Magyar Néprajzi Társaságnak.”⁷⁰

Így írta le 1937-ben Györffy a bokrétások által bemutatott szokások és táncok néprajzosok általi hitelesítésének kezdeteit. Ekkor már annyira sok vita kerekedett a hitelesség ügyében, hogy a Néprajzi Múzeum elengedhetetlennek tartotta, hogy egy cikkben válaszoljon azoknak, akik a nem hiteles produkciókat és a szakmai ellenőrzés

⁶⁵ Viski 1934: 411.

⁶⁶ Viski 1934: 411.

⁶⁷ Gönyey 1938a: 225.

⁶⁸ Viski 1934: 411.

⁶⁹ Diószegi 2014: 57–58.

⁷⁰ Györffy 1937: 98.

hiányát kérdőjelezték meg. Bátky Zsigmond múzeumigazgató e cikkben így reagált a vádakra:

„A Gyöngyösbokréta nagyszerű, örömkönnyekre fojtogató látványosság úgyis, amilyen ma s az összekötés érdeme, dicsősége Paulini Béláé. De meg lehet csinálni másképen is, úgyhogy hiteles értékű szemelvénye legyen egy nagymultú, gazdag-kultúrájú, nagytehetségű nép színes hagyatékának és hagyományának, anélkül, hogy ezzel szépségéből bármit is veszítene. Ehhez azonban már néprajzi tájékozottság is szükséges.”⁷¹

Bátky cikkében szintén javaslatot tett egy tanácsadó bizottság felállítására, amely a szakmabeliek támogatásával segíti a hiteles hagyományápolást és -bemutatást.⁷² Az ellenőrzés – anyagiak hiányában – 1936-ig annyiból állt, hogy a néprajztudósok a budapesti előadások próbáin az előadás előtt pár órával megjelentek, ugyanakkor a már betanított számokon nem, vagy alig tudtak változtatni.⁷³

1937-től több néprajzi szakember látogatott el a falvakba, valamint a fővárosi előadást is hitelesítő munkájukkal segítették. Gönyey Sándor mellett Fél Edit, Kovács László, Györfly István és Szendrey Ákos vizsgálta a bokrétások szokásait. Ezek a hitelesítések általában a táncok, szokások és viseletek eredetiségét vizsgálták, de sok szokásleírás is készült. A néprajzosok birtokában lévő korábbi néprajzi dokumentumok tükrében tanácsokat adtak arra, hogy miként hordják a viseleteket, hajukat a bokrétások, illetve nem egyszer a már előadott népszokások helyett az adott településen egyedülállóan jellemző játékok, szokások bemutatását szorgalmazták. Ahogy Sonkoly Gábor hollóközi elemzésénél is, itt is feltehető az a kérdés, hogy az eredeti társadalmi szerepüket elvesztő, színpadra alkalmazott kulturális gyakorlatok és megnyilvánulások megőrzésre érdemesek-e, valamint, hogy a néprajzosok „mint népi örökséget katalogizáló szakemberek [...] számára a turisztika színpadára felkerült népies gyakorlatok egyáltalán a néprajztudomány tárgyát képezik-e, és ha igen, értelmezésük hogyan módosítja az eredeti néprajzi paradigmát”.⁷⁴ Györfly leírásából megtudjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság a háború előtt már meghívott vidékekről népi csoportokat, hogy a Társaság ülésén bemutassák hagyományaikat, illetve a Néprajzi Múzeum vidéken is rendezett ilyen bemutatókat hagyománygyűjtés céljából,⁷⁵ tehát a bokrétás csoportok műsorainak hitelesítése ebből a szempontból nézve a hagyományok szakszerű gyűjtését is szolgálta.

A gyöngyösbokrétás hitelesítések esetében az is kérdéses, hogy milyen források alapján hitelesítették az öltözeteket és szokásbemutatókat, valamint hogyan befolyásolta a hagyomány továbbélését és megmervítését. A hibák és a kérdések ellenére

⁷¹ *Magyarság* 1933. szeptember 7. 4.

⁷² *Magyarság* 1933. szeptember 7. 4.

⁷³ Györfly 1937: 98.

⁷⁴ Sonkoly 2016: 114.

⁷⁵ Györfly 1937: 97.

figyelemre méltó, hogy egy ilyen úttörőnek számító mozgalom esetében felmerült és megvalósult a néprajzosok és az örökséget „örzők” közötti kapcsolat kiépítése a hagyományok hitelessége érdekében, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanezek a dilemmák néhány évtizede Hollókő esetében és ma is aktuálisak.

VÉDJEGY ÉS KONKURENCIA

Ahogy az UNESCO örökségvédelmi elveinél megjelenik a szellemi és tárgyi örökség különválasztása, a bokréta esetében is hasonlóképpen történt ez, így a hagyományok őrzése mellett – más módszerekkel – a tárgyiasult örökség hitelességét is őrizni kívánta a Bokréta Szövetség. De nemcsak a viseletek, hangszerek és eszközök tartoztak ide, amelyeket a hitelesítések során a néprajzosok is ellenőrzés alá vontak, hanem azok a „népművészeti értelmű” tárgyak is, amelyeket a Szövetség kiállításain állított ki vagy árult. Az 1941-ben a Nemzeti Szalonban tartott kiállítás kapcsán így írt a *Hagyomány Szava* az eredetiséget garantáló pecsétről: „A kiállítás minden tárgyán a falu teljes művészetének egyetlen hivatott képviselője – Az Országos Magyar Bokréta Szövetség – pecsétje szavatolja az eredetiséget és művészi értéket.”⁷⁶ Reklámozták, terjesztették, hogy csak azokat a népművészeti termékeket érdemes megvásárolni, amelyek megfelelnek a Gyöngyösbokréta Védjegy követelményeinek.⁷⁷

A hitelesség védelmének egy másik aspektusa a Gyöngyösbokréta konkurenciái ellen való harcban jelent meg. Paulini Béla Hóman Bálint kultuszministerhez írt levelében kért segítséget a „parasztkabarék” és „születgető konkurens hazafias beavatkozások” megfékezésére, akik a bokrétakon kívül kívánják a magyar népművészetet ápolni.⁷⁸

Nem véletlen, hiszen – a fentebb már ismertetett hiányosságokkal küzdő – Gyöngyösbokréta-előadásokat a hirtelen jött idegenforgalmi siker annyira vonzóvá tette, hogy szaporodni kezdtek a konkuráló csoportok és előadások. Sopronyi Lili csoportja például egy előkelő Duna-parti szállodában mutatott be táncokat, s a *Bokrétások Lapja* szerint még külföldre is meghívást kaptak.⁷⁹ „Magyar Búzavirág” néven 300 fős csoport alakult, akik közül 1934-ben a nagykállóiak csoportja lépett fel Miskolcon. „Az előadáson bemutatott kállói-kettős remek híres táncuk szívet-lelket gyönyörködtető, ős eredeti, vérbeli és szüzen magyar volt.”⁸⁰ A cikk világossá teszi, hogy sokak szemében ugyanolyan, eredeti hagyományokat bemutató előadás volt ez, mint a bokréta. „Magyar Bokréta Szövetség! Nem volnánk elég zseniálisak, ha meg nem alakulna a Magyar Búzavirág, majdan a Magyar Pipacs és netán a Magyar

⁷⁶ N. N. 1941.

⁷⁷ Pap 2003: 39–43.

⁷⁸ Paulini levelét közli: Debreczeni 1956: 99–100.

⁷⁹ Paulini 1937b: 3.

⁸⁰ *Nyírvidék Szabolcsi Hírlap* 1934. augusztus 22. 2.

Szarkaláb, végül a Magyar Eszmegaz.”⁸¹ – írta lapjában Paulini az egyre sokasodó rivális kezdeményezés tekintetében. Az eddigi elemzések bemutatták a Gyöngyösbokréta előadásainak hitelességi problémáit, de a mozgalom örökségképezésének megismeréséhez lényeges azt is megnézni, hogy milyen indokok miatt tartották hiteltelen utáztatnak a konkurenciát.

A „népművészeti kultusz” zászlaját lengetők például Horthy Miklós nevével ellátott pásztor-körmenetet⁸² vagy az ökörnnyakasztás ősrégi népszokását kívánták bemutatni, amelyet Paulini állatkínzásnak és felháborítótnak tartott, hiszen hamis hagyományok bemutatását észlelte, amely az általa jól felépített mozgalom és a népművészeti bemutatók hírnevét is ronthatta. Azt is megemlíttette, hogy az általa szerepeltetett szentistváni gyermekcsoportot is meghívták a Magyar Búzavirág „színeiben” az ünnepségre, akik azonban hűek maradtak a Bokréta Szövetséghez. A Magyar Búzavirág egyik csoportja, a cigándiak viszont az ünnepség után bejelentették belépési szándékukat a Magyar Bokréta Szövetségbe,⁸³ aminek köszönhetően Londonban is nagy sikert arattak.⁸⁴ De elrettentő példaként beszámolt arról is, hogy saját bokrétavezetői közül is volt, aki egy kis haszonért „ál-bokréta bemutatót” tartott Keszthelyen.⁸⁵

Annak ellenére, hogy Paulini nem volt néprajzos és ténylegesen egy-két esetben az ő beavatkozása miatt csorbult a hitelesség, mégis egy jól kialakított rendszert hozott létre az általa eredetinek tartott hagyományok ápolására és bemutatására, melynek keretében létrejött a csoportok produkcióinak hitelesítési procedúrája is. Ez elősegítette a hagyományok valóságosabb előadását, amellyel a konkurens csoportok sokszor haszonleső vezetői nem vehették fel a versenyt. Saját féltékenysége mellett Paulini érzékelt, hogy ezek a produkciók még a hibákkal teli bokrétás bemutatóknál is kevésbé hitelesek, sőt veszélyesek lehetnek a népművészetre.

AZ ÖRÖKSÉG ÖRÖKSÉGE

1948 után a mozgalomról beszélni is alig lehetett, és a néptánc tanítását, illetve a csoportok szervezését is új alapokra helyezték. Sok településen mégis a bokrétás csoport adta az alapját a későbbi hagyományörző egyesületeknek (például Bába,⁸⁶ Zsámbok⁸⁷), ezek közül néhány nevében is megemlékszik a mozgalomról (például Dercen,⁸⁸

⁸¹ Paulini 1935a: 7.

⁸² Paulini 1935b: 1–2.

⁸³ Paulini 1934: 9.

⁸⁴ Pálfi 1970: 122.

⁸⁵ Paulini 1938a: 2–3.

⁸⁶ Batai „Sárköz” Néptánc Együttes. (<http://www.sarkoz.extra.hu/bemutakozas.html> – utolsó letöltés: 2020. február 21.)

⁸⁷ Zsámboki népiegyüttes. (<https://zsambok.asp.lgov.hu/nepi-egyuttes> – utolsó letöltés: 2020. február 21.)

⁸⁸ Várad 2015.

Szany⁸⁹). Több település visszaemlékezésében pedig a mai napig kiemelt szerepet tölt be a mozgalom, hiszen ennek köszönhetően maradt fent népművészetük és vált idegenforgalmi szempontból is érdekessé a településük.

A Gyöngyösbokréta mint évenkénti népművészeti seregszemle pedig ma is létezik. A Vajdaságban évente megrendezett Gyöngyösbokréta és Durindó fesztivál „vándorrendezvény, évente felváltva bácskai illetve bánáti és szerémségi település” rendezi meg.⁹⁰

Az említett példákból láthatóvá válik, hogy a bokréta mozgalom esetében szinte ugyanazok az örökségvédelmi problémák merültek fel, amelyek ma is aktuálisak. A néphagyományok bemutatása és a „szellemi örökségként” definiálható gyakorlatok és tudásformák védelme, annak ellenére, hogy nem volt rá előtte precedens, a Gyöngyösbokréta mozgalom esetében is átgondoltan, a kortárs kritikákra válaszolva működött. A néprajzosok és a kortársak is felvetették a hitelesség problémás kérdéseit a falu világának bemutatásától a népművészeti tárgyak védjeggyel való hitelesítéséig. Emellett előkerült a színpadi hitelesség dilemmája is. Rendszert alakítottak ki, a népi örökség elemeinek hitelesítésére az intézményesített hagyományörzés érdekében a Bokréta Szövetség harcba szállt a konkurens előadókkal is. A mozgalom ezen törekvések ellenére megküzdött a néphagyományok hiteles reprezentálásának nehézségeivel; a helyi vezetők általi hagyományok átalakításával azzal, hogy anyagiak hiányában a néprajzosok hitelesítései pár év után abbamaradtak, valamint az idegenforgalmi kihasználtság veszélyeivel. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a mozgalom a két világháború közötti Magyarországon sokkal többet jelentett, mint népi örökségvédelmi programot. A Gyöngyösbokréta a nemzeti identitás megkonstruálásában is szerepet játszott. A mozgalomnak köszönhetően maradt fenn sok tánc, szokás, játék és népdal, amelyek e nélkül elvesztek volna. Ezeket a későbbi népművészeti kezdeményezések is felhasználták, így a Gyöngyösbokréta bizonyos szempontból ezek előzményének tekinthető. Jelentőségét és az általa bemutatott hagyományok hitelességének tétjét tehát az mutatja a legjobban, hogy a későbbi népművészeti törekvések (például a néptáncmozgalom) is a Gyöngyösbokréta által felkutatott és színpadra vitt szokásokból, táncokból építkeztek, így meghatározó szereplő volt a ma is ismert népi örökség képi kialakításában.

⁸⁹ Bokréta Hagyományörző Néptánc Együttes. *Szany Nagyközség*. (<https://www.szany.hu/index.php/2014-05-04-11-52-41/bokreta-neptanc-egyuttes> – utolsó letöltés: 2020. március 15.)

⁹⁰ N. N. 2019.

FORRÁSOK

Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, 1934.

Mohácsi Hírlap, 1937.

Pápai Ujság, 1945.

Szabad Szó, 1946.

Bartók János 1940: Hagyománypusztítás. *Kelet Népe* (6.) 17. 1–2.

Eckhardt Sándor (szerk.) 1941: *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarisztudományi Intézete, Budapest.

Erdei Ferenc 1937: *Futóhomok: A Duna-Tiszaköz földje és népe*. Athenaeum, Budapest.

Gönyey Sándor 1938a: A Hasznosi (Heves M.) Gyöngyös Bokréta Hitelesítése. *Ethnographia* (49.) 1–2. 225–229.

Gönyey Sándor 1938b: Az 1938-iki Gyöngyösbokrétáról. *Ethnographia* (49.) 3–4. 427–429.

Gönyey Sándor [1957 után]: A Gyöngyösbokréta története. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára. EA 5771. In: Dóka Krisztina – Molnár Péter (szerk.): *A Gyöngyösbokréta. Írások és dokumentumok a mozgalom történetéből*. <https://folkradio.hu/folkszemle/cikk/31/a-gyongyos-bokreta-tortenete> – utolsó letöltés: 2019. július 30.

Györfly István 1937: A „Gyöngyös Bokréta” Műsorának Hitelesítése. *Ethnographia* (48.) 1. 97–99.

Györfly István 1939: *Néphagyomány és Nemzeti Művelődés*. Egyetemi Néprajzi Intézet, Budapest.

ICOMOS 1994: Narai dokumentum a hitelességről. In: Román András (szerk.): *Karták Könyve 2. Bővített Kiadás*. Icomos Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest, 2011. <http://icomos.hu/datas/kartak-konyve/2d1be8f3a882b152d52fe689644a8ace.pdf> – utolsó letöltés: 2020. július 30.

Molnár Imre 1935: Főtitkári jelentés a Magyar Bokréta Szövetség 1934. évi működéséről. *Bokrétások Lapja* (2.) 4. 3.

Móricz Zsigmond 1935: Pearly Bouquet. *Színházi Élet* (25.) 34. 2–3.

N. N. 1941: Az idej kéthetes országos népművészeti seregszemle. *Hagyomány Szava* (2.) 7. 2.

Nagy Ödön 1939: Parasztcsozor vagy művirág legyen-e az erdélyi gyöngyösbokréta? *Pásztortűz* (25.) 4–5. 237–240.

Paulini Béla 1934: A bokréta egységéért... *Bokrétások Lapja* (1.) 2. 9.

Paulini Béla 1935a: Mi az a bokréta? *Bokrétások Lapja* (2.) 7. 7.

Paulini Béla 1935b: Így „hódolt” a pásztor-körmenet Szolnokon. *Bokrétások Lapja* (2.) 10. 1–2.

Paulini Béla 1935c: A Bokréta Szövetség londoni útja. *Bokrétások Lapja* (2.) 7. 5.

Paulini Béla 1936a: Bokrétások Hamburgban. *Bokrétások Lapja* (3.) 7–8. 5.

Paulini Béla 1936b: A bokrétásság tananyag lett. *Bokrétások Lapja* (3.) 1–2. 1.

Paulini Béla 1937a: Teljes beszámoló a cannesi útról. *Bokrétások Lapja* (4.) 3–4. 1.

Paulini Béla 1937b: Sopronyi Lili hivatva van... *Bokrétások Lapja* (4.) 6. 3.

Paulini Béla 1938a: Ejnye Németh Tanító Úr! *Bokrétások Lapja* (5.) 11. 2–3.

- Paulini Béla 1938b: Mit bizonyított be az idei Gyöngyösbokréta. *Bokrétások Lapja* (5.) 9. 4.
- Paulini Béla 1938c: Bokrétások Hamburgban – másodsor. *Bokrétások Lapja* (5.) 4–6. 3.
- Paulini Béla 1939a: Bokrétások Brüsszelben. A „Csupajáték” Londonban. *Bokrétások Lapja* (6.) 4. 1.
- Paulini Béla 1939b: Kassáról indul el a Magyar Százszorszép. *Bokrétások Lapja* (6.) 11. 4.
- Paulini Béla 1942: Bécsben sebesült katonák között – bokrétásokkal. *Hagyomány Szava* (3.) 6. 1–2.
- Szendrey Zsigmond 1941: A Bokréta-mozgalom és a néprajz-tudomány. *Hagyomány Szava* (2.) 8. 1.
- UNESCO 1989: Ajánlások a hagyományos kultúra és a folklór védelmére. In: Csonka-Takács Eszter (szerk.): *EFI Communicationes 1*. Európai Folklór Intézet, Budapest, 3–10.
- UNESCO 2003: Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség védelméről. In: Román András (szerk.): *Karták Könyve 2. Bővített Kiadás*. Icomos Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest, 2011. <http://icomos.hu/datas/kartak-konyve/2d1be8f3a882b152d52fe689644a8ace.pdf> – utolsó letöltés: 2020. július 30.
- Viski Károly 1934: Gyöngyösbokréta. *Magyar Szemle* (21.) 12. 409–417.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- A jegyzékre vétel folyamata. *Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság*. http://szellemikulturálisorokseg.hu/index0.php?name=f21_jegyzekre_vetel – utolsó letöltés: 2020. március 13.
- Balassa Iván 1952: A szocialista élet falun történő építése néprajzi kutatásának néhány kérdése. *Ethnographia* (63.) 3–4. 434–446.
- Bálint Sándor 1975: *A Szegedi Nemzet. A Szegedi Nagytáj Népélete I.* Móra Ferenc Múzeum, Szeged.
- Bátai „Sárköz” Néptánc Együttes. <http://www.sarkoz.extra.hu/bemutakozas.html> – utolsó letöltés: 2020. július 30.
- Bokréta Hagyományőrző Néptánc Együttes. Szany Nagyközség. <https://szany.hu/szany/bokreta-hagyomanyorzo-neptanc-egyuttes/> – utolsó letöltés: 2020. július 30.
- Debreczeni László 1956: A Gyöngyösbokréta aktáiból. *Táncművészeti Értesítő* (1.) 1. 99–104.
- Diószegi László 2014: A Magyar Néptánc Történelmi Pillanatai. A Gyöngyösbokrétától a Táncházig. *Magyar Művészet* (2.) 3–4. 50–61.
- Dömötör Tekla (szerk.) 1990: *Magyar Néprajz VI.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erdei Ferenc 1987: *A magyar társadalom*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Erdei Ferenc 2010: A történelmi népi társadalom. (IV. A parasztársadalom). *Szociológiai Szemle* (20.) 4. 12–42.
- Fergeteges Táncegyesület. Ökörítőfülpös. <https://okoritofulpos.hu/kozelet/fergeteges-tancegyuttes.html> – utolsó letöltés: 2020. július 30.
- How to ratify the 2003 Convention? Intangible Cultural Heritage. *UNESCO*. <https://ich.unesco.org/en/how-to-ratify-00023> – utolsó letöltés: 2020. július 30.
- Jávorszky Béla Szilárd 2013: *A magyar folk története*. Kossuth Kiadó, Budapest.

- Kecskés Zoltán (szerk.) 2012: *Gönyey Sándor szadai képei és a szadai Gyöngyösbokréta története.* (Tájházi Füzetek) Közhasznú Kultúráért Alapítvány Szadáért, Szada.
- Kiss József 2003: „Hozzatok díszet nemzetünk javára...” Paulini Béla – A Gyöngyösbokréta nyomában. In: Pap János (szerk.): *A hagyomány szava...* Matyófüldi Alkotók és Művészetpártoló Egyesülete, Mezőkövesd, 19–24.
- Kithiia, Justus – Reilly, Shanelle 2016: Real (or) Staged? Authenticity and Cultural Portrayal in Indigenous Tourism. *Journal Of Tourism & Hospitality* (5.) 3. 1–6.
- Kovács Ákos 2002: Az Új Kenyér ünnepe I. *Mozgó Világ* (28.) 7. 25–27.
- Kovács Henrik 2011: A Gyöngyösbokréta mint széles társadalmi rétegek életreform-mozgalma. In: Bolvári-Takács Gábor (szerk.): *Perspektívák az új évezredben a táncművészetben, a táncpedagógiában és a tánctudatásban. II. Táncstudományi Konferencia a Magyar Táncművészeti Főiskolán 2009. november 6–7.* (A Magyar Táncművészeti Főiskola kiadványsorozata III.) Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 44–52.
- Kovalcsik József 1987: *A kultúra csarnokai II. (töredék).* Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Lele József 1983: Gyöngyösbokréta Tápén. In: Juhász Antal (szerk.): *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében.* K. n., Szeged, 35–41.
- Maccannell, Dean 1973: Staged Authenticity: Arrangements Of Social Space. *Tourist Settings. American Journal Of Sociology* (79.) 3. 589–604.
- N.N. 2019: Tánc és zeneünnep Horgoson – Durindó és Gyöngyösbokréta Fesztivál. *Pannon RTV*, 2020. május 30. <https://pannonrtv.com/mtva/tanc-es-zeneunnep-horgoson-durindo-es-gyongyosbokreta-fesztival> – utolsó letöltés: 2020. március 15.
- Népi Együttes. *Zsambok község.* <https://zsambok.asp.lgov.hu/nepi-egyuttess> – utolsó letöltés: 2020. február 21.
- Pálfi Csaba 1970: A Gyöngyösbokréta története. *Táncstudományi Tanulmányok* 7. 115–161.
- Pap János 2003: Várallyay Gyula és a korabeli Mezőkövesd. *Honismeret* (31.) 3. 39–43.
- Székfi Gyula 1939: *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Szente Dorina 2017: A Gyöngyösbokréta mozgalom rituális világa: A hagyomány őrzésének árnyoldalai. In: Németh András – Vincze Beatrix (szerk.): *Továbbélő Utópiák – Magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciós hatások.* Gondolat, Budapest, 141–159.
- Ujváry Ferenc 1980: Ahogyan én láttam! A Gyöngyösbokréta mozgalom születéséről. *Honismeret* (8.) 4. 42–44.
- Ujváry Ferenc 1984: *Bokréták a Galga völgyében.* Petőfi Sándor Művelődési Központ, Aszód.
- Váradai Enikő 2015: 40 éve alakult a derцени Gyöngyösbokréta Néptáncgyüttes. *Kárpátalja*, 2015. november 11. <https://karpataljalap.net/2015/11/11/40-eve-alakult-derceni-gyongyosbokreta-neptancegyuttess> – utolsó letöltés: 2020. július 30.
- Vargyas Lajos (szerk.) 1989: *Kodály Zoltán Hátrahagyott Írásai: Közélet, Vallomások, Zeneélet.* Szépirodalmi, Budapest.
- Volly István 1982: 50 éve született a Gyöngyösbokréta. In: Szij Rezső (szerk.): *Művészetbarátok Könyve.* Budapesti Műgyűjtők és Műbarátok Egyesülete, Budapest, 163–164.